

نگره‌شناسی نقد ادبی در ایران معاصر

ادبیات جنگ و موج نو

موضوع‌شناسی ادبیات جنگ و پایداری در ایران

جلد سوم

شاهرخ تندرو صالح

آذر ۱۳۹۶

سرشناسه: تندرو صالح، شاهرخ، ۱۳۴۲ -

عنوان و نام پدیدآور: نگره‌شناسی نقد ادبی در ایران معاصر / تألیف شاهرخ تندرو صالح

مشخصات نشر: تهران: خانه کتاب، ۱۳۹۶ -

مشخصات ظاهری: ج: ۱، ۲۱/۵ × ۱۴/۵ س.م.

فروست: خانه کتاب، مرکز کتاب‌پژوهی ایران؛ ۵۹۸.

شابک: ج ۱. ۱-۳۸۲-۲۲۲-۶۰۰-۹۷۸ ج ۲. ۲-۳۸۳-۲۲۲-۶۰۰-۹۷۸ ج ۳. ۳-۴۳۰-۲۲۲-۶۰۰-۹۷۸

شابک دوره: ۹-۳۸۶-۲۲۲-۶۰۰-۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیپا

یادداشت: ج: ۲ (چاپ اول: ۱۳۹۶) (فیپا).

مندرجات: ج: ۱. جلد اول گفتمان سکوت، مسائل عمومی ادبیات ایران پس از انقلاب اسلامی -

ج: ۲. حکایت نسل بی‌سختگو، آسیب‌شناسی مسائل عمومی ادبیات داستانی ایران -

موضوع: ادبیات فارسی - قرن ۱۴ - تاریخ و نقد - مقاله‌ها و خطابه‌ها

موضوع: Persian literature-- 20th century-- History and criticism-- Addresses, Essays, Lectures

موضوع: داستان‌های فارسی - قرن ۱۴ - تاریخ و نقد - مقاله‌ها و خطابه‌ها

موضوع: Persian fiction -- 20th century -- History and criticism

موضوع: نقد ادبی - ایران - تاریخ - قرن ۱۴

موضوع: Literary Criticism -- Iran -- History -- 20th century

شناسه افزوده: شناسه افزوده: خانه کتاب

شناسه افزوده: مرکز کتاب‌پژوهی ایران

رده بندی کنگره: ۳۹۶ - ۹۰۳ - PIR۲۳

رده بندی دیویی: ۸ - ۹۷۸

شماره کتابشناسی ملی: ۳۰۲۱ - ۴۰۰

۶۰۳

عنوان: نگره‌شناسی نقد ادبی در ایران معاصر - ادبیات جنگ و موج نو؛

موضوع‌شناسی ادبیات جنگ و پایداری در ایران - جلد دوم

تألیف: شاهرخ تندرو صالح

ناشر: مؤسسه خانه کتاب

نوبت چاپ: اول، آذر ۱۳۹۶

صفحه‌آرایی: عسگر ابراهیمی

طراح جلد: بابک صفری

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان

شابک جلد سوم: ۹-۴۳۰-۲۲۲-۶۰۰-۹۷۸

شابک دوره: ۹-۳۸۶-۲۲۲-۶۰۰-۹۷۸

ناظر چاپ: رحمان کیانی

فهرست

۱. مقدمه ۷
۲. ادبیات جنگ؛ طرح یک آغاز ۱۳
۳. ادبیات به‌منزله رسانه‌ای انتقار ۱۵
۴. ادبیات جنگ به‌منزله گونه‌ای از ادبیات ۲۱
۵. زیر این گنبد فیروزه ۲۳
۶. شب از شمیم سحر ۲۵
۷. در زمهریر تلخ تماشا ۲۷
۸. از شهر متن تا شهر ترجمه ۳۱
۹. نوشتن؛ جنگ و دیگر هیچ ۳۳
۱۰. در حاشیه جسور کلمات ۳۷
۱۱. چیستی ادبیات جنگ در ایران ۴۱
۱۲. چیستی شعر جنگ ۴۳
۱۳. جنگل، سایه‌های پچیچه و لولوی تاریک ترس ۴۹
۱۴. ایستادن بر لبه تیغه اتفاق ۵۹
۱۵. ادبیات و فرصت ستایش زندگی ۷۱
۱۶. عصر رازوموها ۷۷

۱۷. ادبیات اجتماعی؛ قلمرو مویرگ‌های حیات فرهنگ ۸۱
۱۸. در قلمرو انزوا ۸۵
۱۹. درآمدی بر جامعه‌شناسی ادبیات جنگ/ مسعود کوثری ۹۳
۲۰. بررسی جامعه‌شناختی داستان‌های کوتاه جنگ/ مسعود کوثری ۱۱۳
۲۱. جنبه‌های جامعه‌شناختی خاطره‌نویسی/ مسعود کوثری ۱۲۵
۲۲. نگاهی به ادبیات پایداری/ فتح‌الله بی‌نیاز ۱۳۵
۲۳. مسئله فیزیک و متافیزیک ادبیات/ مدیا کاشیگر ۱۴۵
۲۴. مقدمه‌ای بر شعر جنگ در آلمان/ مهدی زمانیان ۱۵۵
۲۵. فهرست اعلام ۱۶۹

مقدمه

«حماسه» یکی از گونه‌های رایج در ادبیات ایران و جهان است و «ادبیات جنگ» از زیرمجموعه‌های این نوع ادبی به‌شمار می‌آید. صورت کلی حماسه، حکایت رشادت‌ها، جنگ‌آوری‌ها، طلب گوهر جاودانگی و مبارزه با نیروهای اهریمنی است که قدیمی‌ترین نوع ثبت‌شده آن را می‌توان در دو اثر شگرو ایلدیز و ژانسه هومر مرور کرد. حماسه‌هایی که حتی قبل از پیدایش خط در ایران باستان، سینه به سینه «نقل» می‌شده‌است.

مروری بر این نوع ادبی در ادبیات کلاسیک جهان، نشان‌گر این مسئله است که «روایت»، پردازش و «سراش» دربارهٔ ماجراهایی با زیرساخت و درون‌مایه‌های حماسی، صورت‌گیری یافته‌شده و مقبول طبع عموم فرهنگ‌ها بوده‌است.

حماسه و حماسه‌پردازي ریشه در «اساطیر» و گرایش‌های معمول به آن در فرهنگ عمومی ملل مختلف دارد. ساختار ادبیات جنگ به‌عنوان کلیتی که رفتارهای اسطوره‌ای، حماسی، اجتماعی و... را در خود دارد نمایه‌ای ریخت‌شناسانه از فرهنگ و هویت پنهان فرسنگی «انسان‌ها» به‌حساب می‌آید.

اما تعامل «نقد ادبی» با ادبیات جنگ را شاید بشود در ضرورت بازشناخت ساختار اسطوره‌ملل، آرمان‌های محرک، علاقه به افتخار و جوهرهٔ عصر قهرمانی و تصاحب گوهر جاودانگی به توسط انسان دانست. در حقیقت پرسش‌گری نقد از حوزه‌های یادشده، می‌تواند به‌نوعی، تأمل بر زایش متوالی تراژدی‌هایی باشد که در جهان امروز و از نسلی به نسلی دیگر بازتولید می‌شوند.

در ادبیات معاصر ما، ادبیات جنگ، حکایت دگردیسی روبه‌روشدن با مسائل و وقایعی است که هر کدام، دارای مرتبه و ارزشی آیینی - اسطوره‌ای بوده و در برانگیختگی احساسات و عواطف انسانی به مضامینی مبتنی بر «مرگ آگاهی» متوسل می‌شود. از آن جاکه جنگ پدیده‌ای اجتماعی سیاسی است، وقوع و مضامینش، معروف و محدود به «نقد» جنگ و انسان‌های درگیر با آن نیست، چراکه جنگ در تاریخ ما محدود به طبقه‌ای خاص نبوده و همواره، عموم مردم، از هر قشر و طبقه‌ای، سایه آن را بر سر خود پدید و هزینه‌های آن را پرداخته‌اند.

با در نظر داشتن پیشینه ادبیات جنگ در جهان و رفتارهای تبلیغی و فقدان نگاه انتقادی منتقدین به این گونه ادبی، بر آن شدم تا طرحی را جهت ورود به حوزه نقد ادبیات جنگ ایران تدوین و زمینه‌های پژوهش آن را مهیا سازم. گام نخست چندین طریقی، شناخت زمینه‌های موجود ادبیات جنگ و نقد آن در ایران بود. با بررسی به این که این موضوع کمتر مورد دقت و کنکاش جدی قرار گرفته است، بر آن شدم تا طرح مقدماتی یک نشست پژوهشی با موضوع نقد ادبیات جنگ تهیه کنم؛ نشستی تحلیلی انتقادی با حضور نویسندگان و مترجمان معاصر ایران بالاخص آن‌هایی که زمینه اصلی فعالیت‌شان، جنگ و موضوعات مرتبط با آن است. نخستین همایش روش‌شناسی نقد ادبیات جنگ، بر عدهٔ همین طرحی بود. این همایش را با اهداف زیر در «خانه نقد ایران» که قرار بود، عنوان مرکزی مستقل و مستقر در فرهنگسرای ارسباران (هنر) باشد طرح می‌شد به انجام رساندیم. این طرح در ساختار کلی‌اش ناظر بر موارد یادشده ریاست:

الف) گسترش زمینه‌های آشنایی و شناخت ادبیات جنگ ایران و جهان در بین مخاطبان و منتقدان ادبی معاصر؛

ب) ایجاد زمینه‌های مناسب نقد ادبیات جنگ در ایران؛

ج) بهره‌گیری از فرضیه و نظریه‌های انتقادی منتقدین و صاحب‌نظران ادبیات معاصر، به‌منظور جلوه‌گر کردن هر چه بیشتر حقایق، موضوعات و

ویژگی‌های آثار ادبیات جنگ ایران.

د) ارتقای سلاقی موجود نقد ادبیات جنگ در مطبوعات و سایر رسانه‌های جمعی.

ه) گسترش زمینه‌های ترویج روحیه نقد و نقدپذیری بین نویسندگان، منتقدان و مخاطبان آثار ادبیات جنگ و رسانه‌های همگانی.

ب) فصل‌های موضوعی طرح روش‌شناسی نقد ادبیات جنگ ناظر بر موضوعات زیر است:

۱. مرور تاریخچه ادبیات داستانی با موضوع جنگ؛
۲. کتابشناسی آثار ادبی اعم از داستان و شعر؛
۳. چرایی ادبیات جنگ در ادبیات ملل جهان؛
۴. نظرگاه‌های نویسندگان جهان و رویکردهای متنوع آن‌ها به مسائل انسانی در جنگ؛

۵. نویسندگان آثار ادبیات جنگ؛
۶. مؤلفه‌های ادبیات جنگ در ایران؛
۷. اقلیم مفهومی شعر جنگ در ایران؛
۸. تفاوت‌های مفهومی ادبیات مرسوم ایران با ادبیات جنگ در جهان؛
۹. نقش مطبوعات و رسانه‌های همگانی در ترویج ادبیات جنگ؛
۱۰. ادبیات جنگ به‌منزله رسانه‌ای انتقادی؛
۱۱. بررسی جامعه‌شناختی ادبیات جنگ؛
۱۲. چرایی نقد ادبیات جنگ ایران و ضرورت تأمل منتقدان، نویسندگان، مترجمان و منتقدان ادبی بر این نوع ادبی؛
۱۳. قهرمان و ضدقهرمان در ادبیات جنگ ایران؛
۱۴. سهم ادبیات امروز ایران در ترویج دیدگاه‌های قهرمان‌پروری در ادبیات حماسی؛

۱۵. حماسه‌سرایی و شخصیت‌نگاری در ادبیات جنگ؛

۱۶. صورت‌بندی مفهومی ادبیات جنگ؛

۱۷. روش‌شناسی نقد ادبیات جنگ.

پس از درنگی بر موضوعات یادشده و با در نظر داشتن دیدگاه‌های انتقادی موجود پیرامون این گونه ادبی، طرح را با صاحب‌نظران، نویسندگان و منتقدان جدی کشور مطرح کردم. معمولاً در گام‌های نخست این نوع طرح‌ها به نتیجه روشنی نمی‌رسد و نطفه طرح، در همان گام آغاز، روی دست پژوهشگر متوقف می‌ماند. باین حال تنی چند از جدی‌ترین چهره‌ها که اصلی‌ترین دل‌مشغولی‌شان ادبیات دفاع مقدس و پایداری و جنگ است، صوت مرا پذیرفتند و همت آن عزیزان امکان برگزاری نخستین همایش روش‌شناسی نقد ادبیات جنگ را فراهم آورد. آن همایش هرچه بود به دومین استگ خود نرسید! همان سال مجموعه‌ای از مقالات ارائه‌شده در آن نشست منتشر شد. به نظر می‌آید که اکنون ادبیات جنگ و دفاع مقدس و پایداری، ران - گاهی قابل تأمل دارد. این جایگاه را می‌توان در گرایش‌های گوناگونی که این گونه ادبی وجود دارد مرور نمود:

- آثار خاص مبتنی بر شهادت‌های توأید انبوه؛

- خاطره‌نگاری در حوزه جنگ و انواع مرتبط با آن؛

- سفارشی‌نویسی؛

- خاطره‌پردازی مبتنی بر گفت‌وگو با خاطره‌نویسان و گزارشگران دوران جنگ.

من بر این عقیده‌ام که اکنون پس از گذشت سی و یک سال از جنگ، مهم‌ترین شاخص در میان جریانی که مضامین و موضوعات جنگ را محور اصلی آثار خود قرار می‌دهد همانا آسیب‌های بنیان‌برافکن پس از جنگ در جوامع است. می‌توان این آسیب‌ها را از زوایای مختلف عنوان‌بندی کرد.

* نخستین همایش روش‌شناسی نقد ادبیات جنگ در بهار سال ۱۳۸۲ خورشیدی با ارائه مقالاتی توسط فتح‌اله بی‌نیاز، مسعود کوثری، محمد حنیف، رضانجفی، فرزانه سجودی، زهرا زواریان و مدیا کاشیگر در سالن نمایش فرهنگسرای ارسباران تهران برگزار شد.

اما گسترده‌ترین عناوین و موضوعات مشترک این آسیب‌ها، آسیب‌های اجتماعی اقتصادی است که تأمین هزینه‌هایش بر گردهٔ عموم شهروندان است؛ شهروندانی که هیچ سهمی در قرار گرفتن در موقعیت جنگی یا پرهیز از ورود به آن ندارند. اگر این طیف از آسیب‌ها در مسئله‌شناسی ادبیات انتقادی مورد توجه قرار بگیرد، بی‌تردید می‌توان به عوامل بازدارنده‌ای رسید که به‌نوبهٔ خود، شاکلهٔ رفتار سیاسی اجتماعی کشورهای درگیر با جنگ را نیز القای کند. امروزه برخی کشورهای پیشرفته جهان با مرور آثار ادبی نوشته‌شده در دوران جنگ، سعی بر بازشناسی موضوعاتی دارند که جوامع امری نیز به‌هردلیل می‌تواند با آن‌ها روبه‌رو شود. از طرفی دیگر، در رمان‌های فرهنگی ایران معاصر، ادبیات جنگ را می‌توان آغازگر نسلی نو در تلقی از زندگی و حیات تمدنی - اجتماعی قلمداد کرد. یکی از تلاش‌هایم در این زمینه، موضوع اصلی و پرداختن به جلوه‌هایی پید و پنهان از این تلقی است. شاید از این روایا به بتوانیم ادبیات معاصر ایران را یکی از روایت‌گران «ادبیات اعتراض» در جهان بنامیم؛ ادبیاتی که شاخص‌هایی نوین از «انتقاد» و «قدرت رسانه‌ای نقد» را در حوزه‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی به قلمرو گفتمانی انتقاد افزوده است. چنین محصولی بیش از آن که بایستهٔ کتمان باشد شایستهٔ ستایش و حمایت است؛ چراکه می‌تواند معرف اصلی‌ترین آسیب‌هایی باشد که هزینه‌ها، دست‌وپازدن در آن‌ها را، تک‌تک شهروندان می‌پردازند. شاید هم یکی از دلایل آن که ادبیات می‌تواند به‌خرج دهد درنگ بر جریان سیلابی آسیب‌هایی است که اکنون حیات فردی، اجتماعی و تمدنی ما ایرانیان را در مرکزگردابی خود قرار داده‌است.